

СЕКЦІЯ 3
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК [373.2.064.3-056.24]:316.647.5(477)

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

Вахняк Н.В., старший викладач
кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Артюхова О.В., студент
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

У статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури висвітлено теоретичні основи формування толерантності у старших дошкільників до дітей з особливими потребами. Стаття розкриває сутність понять «толерантність», «діти з особливими потребами», «інклюзія». Автори доводять, що процес формування толерантного ставлення старших дошкільників до дітей з обмеженими можливостями має здійснюватися комплексно усіма учасниками освітнього процесу й реалізовуватися через традиційні та нетрадиційні форми, методи роботи; визначено етапи й психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: формування, толерантність, діти старшого дошкільного віку, діти з особливими потребами, інклюзія, психолого-педагогічні умови, етапи.

В статье на основе анализа психолого-педагогической литературы рассмотрены теоретические основы формирования толерантности у старших дошкольников к детям с особыми потребностями. Статья раскрывает сущность понятий «толерантность», «дети с особыми потребностями», «инклюзия». Авторы доказывают, что процесс формирования толерантного отношения старших дошкольников к детям с ограниченными возможностями должен осуществляться комплексно всеми участниками образовательного процесса и реализовываться через традиционные и нетрадиционные формы, методы работы; определены этапы и психолого-педагогические условия формирования толерантности у детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: формирование, толерантность, дети старшего дошкольного возраста, дети с особыми потребностями, инклюзия, психолого-педагогические условия, этапы.

Vakhniak N.V., Artiukhova O.V. THEORETICAL BASES OF FORMATION OF TOLERANCE IN PRE-SCHOOL AGE CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

In article on the basis of the analysis of psychological-pedagogical literature theoretical bases of formation of tolerance in pre-school age children with special needs. The article reveals the essence of the concepts “tolerance”, “children with special needs”, “inclusion”. The authors argue that the process of formation of tolerant attitude of the senior preschool children to children with disabilities should be integrated by all participants of the educational process and be implemented through traditional and non-traditional forms, methods of work; the stages and psycho-pedagogical conditions of forming tolerance in children of senior preschool age.

Key words: formation, tolerance, preschool children, children with special needs, inclusion, psycho-pedagogical conditions, stages.

Постановка проблеми. Нині світова статистика вказує на тенденцію зростання кількості народжуваності дітей з особливими потребами. На жаль, Україна не стала винятком, показники захворюваності серед дітей дошкільного віку збільшилися за останні 5 років більше ніж на 10%. Загострення цих тенденцій відбулося під впливом соціально-економічних та політичних

факторів і змін, що негативно позначилися на українському суспільстві. Відповідно, з'явилося безліч законів, кодексів, які певною мірою спрямовані на розв'язання проблем дітей з особливими потребами, однак не вирішують їх у повному обсязі. Так, наприклад, безліч батьків зіткнулися з проблемою здобуття якісної освіти, відповідно до здібностей та індивідуальних можливо-

стей дітей. Варто погодитися, що не кожен освітній заклад готовий прийняти дитину, яка потребує корекції фізичного або розумового розвитку. Основними бар'єрами на шляху до інклюзивної освіти в дошкільних закладах можна вважати: недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення закладів спеціальної освіти; недостатню соціально-практичну спрямованість педагогів; низьку ефективність корекційно-розвивальних занять; уніфікованість, що призводить до одноманітності педагогічного процесу, єдиної форми. Існує проблема і в толерантному сприйнятті дитини з особливими потребами як однолітками, так і їх батьками. Українська спільнота має прийняти цей виклик часу і зробити перші кроки у формуванні толерантності до інклюзивної освіти.

Отже, недостатнє теоретичне висвітлення та емпіричне вивчення теми дослідження, її соціальна значущість вказують на актуальність порушеної проблеми і потребують детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз свідчить, що вивчення проблеми формування толерантності займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники: філософи (Р. Валитова, Ф. Вейс, У. Джеймс, О. Довгополова, М. Золотухін, А. Камю, Л. Кінг, Р. Крісті, Н. Круглова, В. Лекторський, М. Прохоров, Л. Скворцов, М. Уолцер, К. Ясперс та ін.), соціологи (Е. Дюркгейм, Г. Зімбель, О. Конт, О. Швачко та ін.), психологи (Б. Ананьєв, Л. Артемова, А. Асмолов, І. Бех, Д. Колесов, О. Кононко, О. Леонтьєв, А. Маслоу, В. Тернер та ін.), педагоги (Т. Білоус, А. Богуш, О. Докукіна, В. Ляпунова, Т. Поніманська, Ю. Римаренко, М. Рожков, А. Сиротенко, В. Тишков, Л. Шайгерова, Г. Шеламова та ін.).

У процесі теоретичного аналізу було з'ясовано, що протягом останніх десятиліть проблему залучення дітей з особливими потребами до освітньо-виховного процесу у загальноосвітні навчальні заклади, соціалізацію в суспільстві розкрито вітчизняними науковцями (В. Бондар, І. Іванова, Т. Євтухова, А. Колупаєва, В. Ляшенко, К. Островська, М. Писаревська, О. Савченко, Н. Скрипник, О. Столяренко, А. Шевчук, Д. Шульженко тощо).

Враховуючи все розмаїття досліджень, які присвячені толерантності, не можна сказати, що вона цілком розкрита, в аспекті формування толерантності у старших дошкільників до дітей з особливими потребами.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично обґрунтувати основи формування

толерантності дошкільників до дітей з особливими потребами.

З урахуванням мети поставлено такі завдання:

- розкрити теоретичні основи формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку до дітей з особливими потребами;

- з'ясувати сутність понять «толерантність», «діти з особливими потребами», «інклюзія»;

- визначити етапи та психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові розвідки вказують, що проблема виховання толерантності відображалася ще у працях Арістотеля, М. Аврелія, Демокріта, Платона, Сократа, М. Монтея, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо. Варто зауважити і значимість поглядів класиків педагогіки (Я. Коменський, А. Макаренко, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) на формування толерантності дітей.

З позиції загальнолюдських цінностей толерантність є однією з фундаментальних категорій, що зумовлює гуманізацію ставлення людини до світу, свідоме визнання нею прав і свобод іншої незалежно від її відмінних характеристик, готовність до діалогу і співпраці в різних ситуаціях взаємодії. Сам термін «толерантність» з'явився в мові як калька з прізвища відомого французького державного діяча Шарля Моріса де Талейрана-Перигора, Міністра закордонних справ Франції. Талейран прославився тим, що всі переговори, які він проводив як міністр-парламентер, закінчувалися миром.

Нині найпопулярнішим визначенням толерантності є таке: «Толерантність – це активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості» [5].

В одній зі своїх робіт І. Зверева визначила сутність «толерантності» як здатність бачити в людині іншу – носія інших цінностей, логіки мислення, інших норм поведінки, усвідомлення її права бути іншою, відмінною, позитивне ставлення до такої несхожості, терпимість до думки іншої людини, звичаїв, кольору шкіри, релігії, способу життя, здатність глянути на світ одночасно зі своєї точки зору та з позиції іншої людини; толерантність не є частиною будь-якої ідеології або елементом будь-якої конкретної культури [3].

У наукових доробках О. Грива основними аспектами формування толерантності є:

– формування самосвідомості у дитини – через освіту і виховання; використання конкретних методів та прийомів (мета – формування толерантної самосвідомості особистості, ціннісних установок на толерантне спілкування, інших позитивних соціальних установок);

– виховання почуттів – за допомогою механізмів співпереживання, співчуття (мета – створення емоційної готовності дитини до толерантного існування);

– формування поведінкових моделей (мета – формування навичок толерантної поведінки дітей, звичок) [2].

Поряд із розумінням актуальності даного питання можна виділити й протиріччя: між необхідністю виконання державного завдання з організації інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами і неготовністю суб'єктів до спільного утворення; між численними дослідженнями в області проблеми формування толерантності і недостатньою науковою обґрунтованістю процесу формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

У Державному стандарті дошкільної освіти України Базовому компоненті дошкільної освіти, державній Національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), «Діти України», «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті», програмах розвитку дитини дошкільного віку «Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Я у Світі» говориться про важливість виховання у дітей поваги, чуйності, терпимості, здатності до розуміння та любові до іншого тощо.

Так, у програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» зазначено, що дитина старшого дошкільного віку має:

– вміти спілкуватися з дорослими та однолітками, налагоджувати спільну взаємодію, домовлятися, узгоджувати свої дії з партнерами, мобілізуватися на подолання труднощів, виявляти відповідальність, виробляти самооцінні судження, поважати себе та інших;

– формувати емоційну зрілість, яка виявляється у певній емоційній стабільності дитини, її здатності адекватно реагувати на ситуації та події, орієнтуватися в настроях та станах людей навколо, брати їх до уваги, контролювати свою емоційну поведінку, утримуватися від імпульсивних проявів [6].

Звертаючись до нормативно-правових документів, законів України, зазначимо, що певні кроки у напрямі реалізації ідей інклюзивної освіти є. Так, наприклад, у ст. 53

Конституції України, законах «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про внесення змін до законодавчих актів із питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» засвідчено право інтеграції дітей з особливостями розвитку та створення для них відповідних соціально-економічних умов. На нашу думку, всі вони потребують коректив, гарантій й стандартів освіти дітей з особливими освітніми потребами, основних принципів, з огляду на положення Конвенції ООН про права дитини, Конвенції ООН про права інвалідів. Є нагальна потреба у внесенні змін до законів України «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту».

Світова практика інтеграції показує, що діти, з раннього віку навчившись доброзичливої взаємодії та співпраці з однолітками, «не такими, як усі», що мають відхилення в розвитку, не страждають «психологією расизму» і в підлітковому, і в старшому віці. Результати спостережень Г. Алфьорової, І. Гілевич, В. Гудоніс, І. Тігранової, В. Сводіної, Н. Шматко свідчать про те, що здорові дошкільнята беруть дітей з особливими потребами як партнерів, лише потребують допомоги, що сприяє гуманізації взаємин дітей. У посібнику «Формування толерантного ставлення до дітей з обмеженими можливостями в умовах інклюзивної освіти» М. Писаревської узагальнено досвід роботи освітніх організацій з інклюзивним навчанням і вихованням, зібраний і проаналізований матеріал щодо застосування психолого-педагогічних форм роботи з формування толерантного ставлення один до одного в суб'єктів інклюзивної освіти [7, с. 65].

Так, в енциклопедії для фахівців соціальної сфери інклюзія трактується як: процес забезпечення та збільшення ступеня участі індивідів у суспільному житті, насамперед тих, які мають певні труднощі в психофізичному та соціальному розвитку [3, с. 54]. Цей процес передбачає розроблення і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити дитині рівноправно брати участь в академічному та суспільному житті.

Діти з особливими потребами – це діти, які мають різні відхилення психічного або фізичного плану, що зумовлюють порушення загального розвитку, яке не дає дітям змоги вести повноцінне життя.

У своїх напрацюваннях Н. Скрипник вказує: діти з особливими освітніми потребами – це діти, життєдіяльність яких характеризується певними обмеженнями або відсутністю здатності здійснювати діяль-

ність способом або в рамках, що вважаються нормальними для людини даного віку. Це поняття характеризується надмірністю або недостатністю порівняно зі звичайним у поведінці або діяльності, може бути тимчасовим або постійним, а також прогресуючим і регресивним [7, с. 46].

Скуті в пересуванні і використанні сенсорних каналів сприйняття, діти з особливими освітніми потребами не можуть освоїти все різноманіття людського досвіду, що залишається поза сферою досяжності, вони виявляються позбавлені доступних їм здоровим одноліткам каналів отримання інформації. Такі діти також позбавлені можливості предметно-практичної діяльності, обмежені в ігровій діяльності, що негативно позначається на формуванні вищих психічних функцій.

Модель включеної освіти необхідна всім дітям. Вона сприяє максимальній нормалізації середовища і способів взаємодії з оточуючими людьми. Розвиток дошкільнят з особливими освітніми потребами динамічно змінюється, тому що відбувається їх щоденне, ступеневе, поступове входження в соціальне співтовариство, де в безпосередньому контакті з ними знаходяться однолітки, а не дорослі люди. Для здорових дітей таке спілкування є колосальним джерелом морального виховання, вони вчаться допомагати дітям, не схожих на них, співпереживати, захищати. Допомагаючи одноліткам з обмеженими можливостями активно брати участь в освітній та соціальній діяльності, здорові діти, непомітно для себе, отримують найважливіші життєві уроки.

На превеликий жаль, нині ми бачимо, що діти з нормальним рівнем психофізичного розвитку не готові прийняти «нетипових дітей». Існує проблема негативного ставлення до дітей особливими освітніми потребами, тому формування у старших дошкільників толерантного ставлення до таких однолітків є одним із головних завдань морального виховання на сучасному етапі. Ставлення до дітей, які мають проблеми зі здоров'ям, найчастіше буває зневажливим або байдужим, ровесники часом не вмюють спілкуватися, грати, брати участь із ними у спільній діяльності. Саме в дошкільному віці необхідно формувати у дітей уміння орієнтуватися на засмучення, труднощі однолітків, надавати їм дієву допомогу, проявляти співчуття.

З одного боку, для них характерна активність, допитливість, ініціативність, а з іншого боку, спостерігається слабо розвинена довірливість поведінки, їм властива емоційність, імпульсивність, егоцентрич-

ність. Крім того, у старшому дошкільному віці починають чітко виявлятися негативні явища, які належать до розряду нетерпимості: агресивність, конфліктність, глузування, погрози, залякування, вигнання, відчуження, бойкот, перевага над іншими, прагнення утвердитися у будь-який спосіб. Це призводить до небажаних вчинків щодо однолітків, особливо з особливими потребами. Отже, ми бачимо, що формування толерантного ставлення у дошкільників до ровесників утруднене через вікові особливості та обмежене досвідом дітей.

Необхідність цієї роботи зумовлена віковими та індивідуальними особливостями старших дошкільників. Варто підкреслити, що процес формування толерантного ставлення старших дошкільнят до дітей з обмеженими можливостями здоров'я має здійснюватися комплексно і передбачає створення необхідних психолого-педагогічних умов.

Однією з таких умов є здійснення поетапно організованої роботи з формування у старших дошкільників толерантного ставлення до дітей із проблемами здоров'я.

У змісті формування толерантного ставлення у дітей старшого дошкільного віку можна виділити наведені нижче етапи.

1) Інформаційно-пізнавальний етап: засвоєння інформації, отримання знань про об'єкт, необхідних для формування толерантного ставлення.

2) Етап формування емоційно-оцінного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

3) Етап формування стійкого толерантного ставлення до «аномальних дітей».

Наступною важливою умовою є створення в дошкільному закладі предметно-просторового середовища, зміст і наповнюваність якого будуть спрямовані на формування толерантного ставлення до дітей із проблемами здоров'я.

Значення родини у формуванні толерантної свідомості та поведінки дитини важко переоцінити. Тому наступною умовою, що сприяє формуванню у старших дошкільників толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, безумовно, є організація взаємодії з сім'ями вихованців.

Однак жоден з етапів формування толерантного ставлення не можна вважати замкненим, повністю освоєним. Виховання толерантного ставлення – настільки тривалий і складний процес, що не може бути обмежений рамками дошкільного віку і залежить від багатьох чинників.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, можна зробити висновок, що у

сучасному суспільстві толерантність має стати свідомою формованою моделлю взаємин людей, національностей та субкультур. Проведений науковий пошук дав змогу підсумувати, що у наукових доробках видатних вітчизняних та зарубіжних дослідників толерантність, у першу чергу, розглядається як інструмент регулювання відносин між суб'єктами, що передбачає створення соціально-педагогічних умов толерантної взаємодії до дітей з особливими потребами, створення толерантного освітнього-виховного простору. Варто зазначити, що саме у старшому дошкільному віці у дитини формуються початкові моральні цінності, норми поведінки, уявлення про важливість людської гідності, відбувається усвідомлення цінності своєї особистості й оточення, виховується повага до дітей з особливими потребами, почуття солідарності і бажання співпраці з ними, вміння вирішувати конфліктні ситуації ненасильницьким шляхом.

Перспективи подальших розвідок полягають в експериментальній перевірці формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку до дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання дошкільного закладу засобами казки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А.Г. Толерантность : различные парадигмы анализа / А.Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. – М. : Смысл. – 1998. – 246 с.
2. Грива О. Виховання толерантності в дітей та молоді / О. Грива / Психолог. – 2005. – № 21–22. – С. 3–11.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
4. Ильинская Е.А. Формирование толерантности у детей старшего дошкольного возраста средствами социально-культурной деятельности : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Теория, методика и организация социально-культурной деятельности» / Е.А. Ильинская. – СПб.– 2009. – 36 с.
5. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка. – 2001. – 1440 с.
6. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) У 2 ч. Ч II. Від трьох до шести (семи) років / [Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. та ін.]; наук. кер. О.Л. Кононко. – Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. – 452 с.
7. Скрипник Н.І. Психолого-педагогічні засади виховання гуманних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку [монографія] / Н.І. Скрипник. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 153 с.